

Megjegyzések a nyomozás körüli „időutazás” régi és újabb állomásaihoz

Comments on the preceding and recent stages of „time travelling” through the legislation of investigation

Tóth Mihály

DSc., professor emeritus
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Jogtudományi Intézet
Károli Gáspár Református Egyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar
toth.mihaly@kre.hu

Absztrakt

Cél: A tanulmány a nyomozás szabályozásának évszázados hazai tanulságait veti össze az aktuális előírások céljával és érvényesülésével. Azt vizsgálja, hogy a kezdeti tapasztalatok szerint mennyire teljesültek a várakozások.

Módszertan: A nyomozás előkészítő, sokszor azonban a további eljárást determináló szerepe a célszerűség, hatékonyság és törvényesség összhangjának erősítése érdekében mind a szabályozás, mind a gyakorlat számára új megközelítést igényel.

Megállapítások: Ennek megfelelően került sor a nyomozást megalapozható előkészítő eljárás szabályozására, a felderítés és a vizsgálat megkülönböztetésére. A felosztás következetes elvi alapon, a feladatkörök világos elhatárolása mentén történt, a gyakorlatban azonban nem problémamentes működést eredményezett. Mindez kihatott az ügyészi felügyelet és irányítás eszközeire, módszereire és intenzitására is.

Érték: A tanulmány következtetése, hogy a felderítés önállóságának erősítése nem zárja ki, sőt indokoltá teheti már ebben a fázisban is az ügyész aktívabb szerepvállalását. Ugyanakkor a nyomozás két szakasza közötti határ átjárhatóbbá tétele segítheti az elkövetők differenciált felelősségre vonásának lehetőségét, reális igényét is.

A szerző a kéziratot magyar nyelven nyújtotta be. Benyújtás: 2024. 07. 12. Átdolgozás: 2024. 09. 09.
Elfogadás: 2024. 09. 23.

Kulcsszavak: előkészítő eljárás, nyomozás, felderítés, vizsgálat

Abstract

Aim: This study compares the centuries old domestic lessons of the regulations of investigation with the goals and implementation of the current rulings. It examines to what extent the initial experiences of the new rulings have met the expectations.

Methodology: The preparatory character of the investigation, that often determines the subsequent procedure, requires a new approach both to legislation and to jurisprudence to strengthen the concord of practicality, effectiveness and legality.

Findings: Legislation of the preparatory procedure establishing the investigation, as well as the differentiation between the detection and examination phase were carried out with this purpose. The distinctions were made on consistent theoretical basis, with clear delineation of responsibilities, nevertheless it did not result a problem-free operation in practice. This had an impact on the tools, methods and intensity of the prosecution's supervisory and control powers.

Value: The study concludes that strengthening the independence of detection phase shall not exclude, but indeed justify a more active role of the prosecution service already in this phase of the proceedings. At the same time, creating a less rigid boundary between these two phases of the investigation could facilitate the possibility for a more differentiated prosecution of the offenders, and a more realistic need thereof.

Keywords: preparatory procedure, investigation, detection phase, examination phase

Katona Géza professzor évtizedekkel ezelőtt e folyóirat hasábjain kritikusan tekintette át a nyomozás szerepére, feladataira vonatkozó fejlődés egyes állomásait (Katona, 2001). Egyes megállapításai ma is tanulságosak. Amikor a következőkben akkori felvetéseihez és az aktuális fejleményekhez fűzök néhány megjegyzést, születésének közelgő centenáriumán az ő emléke előtt is tisztelgek.

Évszázadok kísérleteinek rövid áttekintése

A bűncselekmények nyomainak kutatása – a bűn feltárása, körülményeinek tisztázása mint az eredményes bűnüldözés alapvető feltétele – hazánkban is egyidős az államszervezet kialakulásával.

Magyarországon a bűncselekmények miatti felelősségre vonás első lépéseinek már a 11. századtól, Árpád-házi királyainktól kezdve törvényben előírt szakasza volt az előzetes nyomozásként is felfogható eljárás. Szent László egyik *Dekrétumában* például ez olvasható: „*Ha valaki ellopott jószágga nyomán vagyon, küldje követét előre a faluba, hová a nyom vezet, nehogy a falubeliek az ő barmaikat kihajtván, eltapodják a keresett nyomot; a mit ha általkodottan megcselekednének, fizessenek meg az elveszett jószágért. Ha pedig a falubeliek előbb kihajtották az ő barmaikat, hogynem a követ elérkezett volna, akkor a nyomozók házról-házra motozzanak, a mint nekik tetszik. Ha valakinek valamije elveszett, vigyen alkalmas tanukat a jószág nyomozására, a hol azt lenni gondolja; és ha mások tiltanak őt a nyomozástól, próbáltassanak meg a tiltók, és ha vétkesek lesznek, vesszenek mint tolvajok; ha pedig megtisztulnak, fizessenek a tilalomért ötvenöt pénzzel. Ha vitézek az ő ispánjok ösztönzéséből vetnek akadályt a nyomozásnak, fizessen értek ötvenöt pénzt az ispán és annak utána próbáltassék meg*” (Márkus, 1900a).

Mindezt részletesen értelmezni felesleges, a szabályok elsősorban az ekkor még szinte kizárólagosan számottevő vagyonnak minősülő jószágok elhajtásának, gyakorlatilag eltulajdonításának nyomait igyekeztek biztosítani, ezek hiányában pedig „szemlére”, „kutatásra” adtak lehetőséget.

Lajos király már 1351-ben rendelkezett a súlyos bűnügyek tisztázásához szükséges tanúvallomásoknak a „*király, nádor, vagy bíró rendelkezése alapján*”, a megye nemeseinek e célból összehívott gyűlése során történő beszerzéséről (Márkus, 1900a). Később Zsigmond „*az országlakosok gyakori panasza*” és „*személyes tapasztalatai*” alapján előírta, hogy előzetesen alaposan ki kell vizsgálni az olyan eseteket, amelyben „*valaki földeket elfoglal, javakat rabol el, erdőket vág ki, embereket öl, ver, vagy sebesít meg, házakra, birtokokra tör, azokat pusztítja.*” Ennek érdekében a megyék ispánjai, szolgabírái csak azután hozhattak ítéletet, hogy a sértetteket és károsultakat, továbbá a „*szomszédokat, a határosokat és a megye nemeseit*” tanúként kihallgatták. A vallomást a szentek ereklyéinek érintésével és a szent korona iránti hűségre tett esküvel kellett megerősíteni (Márkus, 1900a).

Az akkor „hatalmaskodásnak” minősített bűncselekmények „kipuhatolásának” részletesebb szabályozására a következő évszázadokban sem került sor, de például már II. Mátyás fellépett az ilyen perekben szükséges „bizonyágtételek egybeszerzésének” megakadályozóival szemben, s a törvényekben később is felbukkantak egyes, az igazságügyi rendszer fokozatos kialakulásához kapcsolódó részletszabályok a bűncselekményt érintő panaszok felderítésének, előzetes kivizsgálásának módjáról.

Kétségtelen, hogy a jobbágyok elleni szokásos sommás, szóbeli per a földesúri bíróságok önkényes, íratlan szabályai szerint zajlott, s hogy a nemesi kiváltságok

az előkelő származásúak bűncselekményeinek már előzetes felderíthetőségét is erősen korlátozták. Igaz, már Werbőczy *Hármaskönyve* is lehetőséget nyújtott súlyos esetekben és tetten éréskor nemesek elfogására is (Márkus, 1900c). I. Lipót 1687. évi XIV. törvénycikke pedig ehhez azt tette hozzá, hogy az ilyen gonosztevőket „*büntettük világos és elegendő előzetes felderítése után*” rögtön elfoghassák és további elővizsgálat nélkül a törvény rendjének megtartásával, kellő büntetéssel sújthassák (Márkus, 1900b). A bűncselekmények nyomainak kipuhatolását (egyfajta rendészeti természetű „előzetes eljárást”) egyébként már I. Ferdinánd 1548. évi L. törvénycikke negyedévenként kötelezővé is tett.

Átfogóbb szabályozást tartalmazó törvények hiányában az előzetes vizsgálat fontosabb eljárási szabályairól a különböző jogkönyvek próbáltak iránymutatást adni, elsősorban III. Ferdinánd 1656-os *Forma processus iudicii criminalis, seu praxis criminalis* című, a Corpus Juris függelékévé is vált szabályzata, később – számos kérdésben – Kitonich János *Directio Methodica* című kézikönyve (Kitonich, 1619).¹ Ezek azonban – mai szóhasználattal – erősen „korlátozott terjesztésű”, kis példányszámban rendelkezésre álló kezdetleges „módszertani útmutatók” voltak, s nem tudták felülírni az olykor országgrészenként eltérő tartalmú szokásjogot. A kifejezetten kriminális kérdéseket érintő fejtegetések is jórészt kimerültek az egyes bizonyítási eszközök és eljárások (főként a kínvallatás) feltételeinek, módjának taglalásában.

A következő évszázadok vizsgálati eljárásának mindinkább kötötté váló formájáról – amely számos bűncselekmény esetén bizonyos eljárási cselekményeket a terhelt vallatásától függetlenül is kötelezően előírt – Katona Géza és Pusztai László monográfiáiban olvashatunk (Katona, 1977; Pusztai, 1977). A 18. század elejétől általánossá vált a feljelentés alapján indult vizsgálat, melyet a megyei szolgabíró és egy mellé kirendelt esküdt végzett, nem nemesek ügyeiben pedig az úriszék ügyvédje. Ennek eredménye alapján döntött a törvényszék a perbefogásról vagy az eljárás megszüntetéséről. 1861-től a rendi kiváltságok megszűnésével a szóbeli per vált általánossá, amely gyakran az előzetes vizsgálat adatainak bírói megerősítésére korlátozódott.

Érdeemes megemlíteni, hogy a 19. század elejétől felélénkült jogirodalmi tevékenység legkiválóbb képviselőinek munkáiban már felbukkan az előzetes vizsgálat szakaszokra bontása is.

1 A Kászoni János fordításában 1650-ben Lőcsén magyarul is megjelent könyv elsősorban a ma magánjogi jellegűnek tekintett jogviták rendezésének célszerűnek vélt és elfogadott szabályait gyűjtötte egybe, de ekkor (s még sokáig) a büntető perek is a polgári perek elintézésének szabályai szerint zajlottak. A könyv tartalmazza például a terhelt (alperes) körözésére (III. fejezet), a nyomozásra (VI. fejezet), vagy a szemlére és tanúkihallgatásokra vonatkozó eljárási szabályokat.

Vuchetich Máttyás 1819-ben, még latin nyelven kiadott tankönyve II. részének 33. §-ában ez olvasható: „*A bűnügyi vizsgálat [...] kétfélére tagozódik, az első az általános, amelyben általánosan vizsgálják, vajon bűncselekmény történt-e, és ha igen, ki által; a másik a speciális (különös) melyet meghatározott személy ellen folytatnak, aki ellen valószínűségen alapuló gyanú állapítható meg, nevezetesen, hogy bűncselekményt követett el. A különös vizsgálat (inkvizíció) az általánosvizsgálaton nyugszik, és ez az előbbit mindig megelőzi.*” (Vuchetich, 2007).

Az első magyar büntető eljárási törvény, az 1900. január elsején hatályba lépett 1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról (Bp.) e felfogás és egyes külföldi minták alapján már tett egy kísérletet a nyomozás kettéosztására. A mai értelemben inkább felderítésnek tekinthető nyomozást az ügyész rendelkezése alapján a rendőrség végezte,² a vizsgálat csak súlyosabb esetekben (például öt évi, vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel történő fenyegetettség vagy kifejezett ügyészi indítványra) volt kötelező, és a vizsgálóbíró hatáskörébe tartozott. A Bp. 83. §-a a nyomozás feladatának azoknak az adatoknak a kipuhatólását és megállapítását tekintette, melyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékoztatására szükségesek.

Néhány nappal a törvény hatályba lépése előtt jelent meg a 130.000/99. B.M. számú körrendelet a nyomozó rendőri hatóságok és közegek számára. Az első „nyomozati utasítás” részletes ismertetése helyett érdemes felidézni az ügyészség és rendőrség kapcsolatát szabályozó 9. §-hoz fűzött magyarázatot: „*Az érintkezés alaki kérdésénél sohasem szabad a rendőr hatóságoknak és közegeknek megfélemleniük először arról, hogy amint már fentebb is megjegyeztük, a nyomozás ura a kir. ügyész, a kinek tájékoztatására teljesítettük tulajdonképen az egész nyomozat. [...] Ő tudja legjobban, hogy tájékoztatására mi szükséges és mi nem, s ezért természetes, hogy az ő utasítása vagy megkeresése az irányadó, még akkor is, ha a rendőri hatóság főnöke más nézetet volna.*” (Magyar, 1900). A királyi ügyészség emellett a nyomozás sikere érdekében minden hatóságtól felvilágosítást és értesítést kérhetett.

A gyanút megalapozható „előkészítő”, vagy hasonló, a nyomozást megelőző eljárás elismerése ekkor még nem vetődött fel, az volt az álláspont, hogy „*a nyomozás elrendelését indokolja a legtávolabbi gyanú is. Ily esetben azonban különös gonddal kell őrködni afelett, hogy a nyomozást a kellő tapintattal*

2 E szabályozást megelőzően komoly vita folyt arról, hogy a nyomozás és vizsgálat tekintetében a francia-belga mintát követő igazságügyi rendőrséget (Police judiciaire) hozzanak-e létre, vagy maradjon meg a nyomozás az egységes rendőri szervezeten belül. Végül győzött az az álláspont, hogy a büntető nyomozás elválasztása a rendőrség általános örökösdi és rendészeti tevékenységétől, a rendőrséget „a leghatékonyabb fegyverétől fosztaná meg.”

és titoktartás mellett foganasítsák. Az elrendelő határozat is figyelmeztesse a nyomozó hatóságot, hogy bűncselekmény elkövetésének csupán lehetőségéről van szó” (Auer & Mendelényi, 1932).

A nyomozás és a – fakultatív – vizsgálat tartalmilag számos átfedést mutatott, a két intézmény elhatárolása mégis úgy volt lehetséges, hogy a nyomozás elsősorban az elsődleges adatok megszerzésére, a tényállás és a tettes személyének körvonalazására szorítkozott, a vizsgálat pedig az így körvonalazódó gyanút tovább erősítette, a főtárgyaláson szükséges döntéshez mérten konkretizálta. A nyomozás előkészítő, de egyben gyakran determináló hatását a korabeli szerzők egyöntetűen kiemelték. Dietz Károly és Farcádi Sándor László például hangsúlyozta: „*Amit a nyomozás nem tud kipuhatolni, megállapítani, az a legtöbb bűnperben homályos, megfejtetlen marad, mert a nyomozás az a könnyen mozgó, gyors elhatározású és gyorsan cselekvő, mindent kutató, felhajtó és napfényre hozó szerve a bűnvádi eljárásnak*”, ami „*megveti a bűnper alapját, hordja össze a szükséges és összes anyagot, de dönti is el a legtöbb esetben magának a bűnpernek a sorsát.*” (Dietz & Farcádi, 1918). Rövidesen világossá vált az is, hogy a bírói vizsgálat – túl azon, hogy kétségtelen garanciális jelleget kölcsönzött a tárgyalás előkészítésének – olykor merőben formálisan, körülményesen zajlott, s alig tett egyebet, mint a nyomozás megismétlése.

Magyarországon mégis csak 1951-ben szűnt meg a bírói elővizsgálat, s jött létre – legalábbis formai értelemben – a sokáig egységes „nyomozás”, amit az ügyész vagy az ügyész rendelkezése alapján a rendőrség teljesített. A nyomozás egységes szabályozását nem érintette az 1954. évi V. tv. előírása, mely szerint „*Ha a nyomozóhatóság elegendő adattal rendelkezik annak megállapításához, hogy ki követte el a bűncselekményt, ennek a személynek terheltként való felelősségre vonásáról indokolt határozatot köteles hozni. A határozatnak tartalmaznia kell a terhelt személyi adatait és a bűncselekmény rövid leírását.*” (91/B. §). Megjegyzem, hogy már a nyomozás elrendelése indokolt határozattal történt, s e körülményes bürokrácia törvényes látszatot kölcsönzött a tartami szempontból törvényesnek nem tekinthető eljárásoknak is.

Bócz Endre szerint minden esetre ettől az időtől mondhatjuk, hogy „*a kriminalisztikai értelemben vett, alapvetően rendszeti természetű adatgyűjtés és az eljárásjogi szabályozás alá vont nyomozás szimultán érvényesült, és a rendszeti szervek hatáskörébe került.*” (Bócz, 2011).

Az 1973. évi I. törvény – a „*vétségi eljárásra tartozó ügyekben folytatott nyomozás*” némi egyszerűsítésén túl – nem hozott lényeges változást. Ezt az időszakot erőteljes – lényegében irányításnak is felfogható – proaktív ügyészi nyomozásfelügyelet, gyakran közvetlen beavatkozás jellemezte (Nyilasi, 1985).

Az 1998. évi XIX. törvény a nyomozást továbbra is az eljárás ügyészi szakasztól elkülönülten szabályozott mellőzhetetlen részének tekintette, amely változatlanul egységesként kezelte a részben rendészeti típusú felderítő és az értékelő mozzanatokot is magában foglaló vizsgálati tevékenységet. A sűrűsödő bírálatok hatására valamelyest változott ugyan a nyomozás funkcióját, s az ügyész és a nyomozó hatóság kapcsolatát érintő felfogás, ennek processzuális konzekvenciáit azonban a jogalkotás csak fokozatosan vonta le.

Katona Géza az ezredfordulót követően okkal tette szóvá, hogy „*anakronisztikus és téves az a koncepció, amely az egyes bűnügyekben folytatott nyomozást és annak részcelemekényeit elszigetelt mozzanatokként képzei el, amelyet tetszés szerint végezhet a nyomozó vagy az ügyész*” (Katona, 2001). Ettől kezdve felerősödtek azok a hangok, amelyek az ügyész és a nyomozó hatóságok kapcsolatának újragondolását, a nyomozás nagyobb önállóságának elismerését követelték.

Koncepcionális szempontok: vissza a Bp. szelleméhez – korszerűbb formában

Az újabb reform során világossá vált, hogy törvényi szinten is indokolt levonni a nyomozás kriminalisztikai és jogi rendeltetése közötti különbség konzekvenciáit. Láttuk, hogy elsősorban kriminalisztikai értelemben a nyomozás általában a felderítést jelenti: bűncselekmény (tág értelemben vett) nyomainak összegyűjtését, rögzítését, rendszerezését, a tettes személyének felkutatását. Ezzel szemben a vizsgálat voltaképpen a (már korábban is zajló) nyomozás továbbfejlesztése, olyan eljárási cselekmények sorozata, amely a megalapozott gyanú esetén az ezzel szembesült terhelt felelőssége szempontjából releváns bizonyítékok értékelését, a megfelelő további eljárás kiválasztását és lefolytatását célozza, vagyis a szűkebb értelemben vett ügyre és terheltre konkretizált igazságszolgáltatás kereteinek megteremtését, előkészítését vagy érvényesítését. Ha az utóbbi szakasz az előzőre épül is, ha a kapcsolat szoros is, nem teljesen azonos a céljuk, ennek megfelelően az eszköz- és feltételrendszerük sem.

Ennek elfogadása a történelmi előzmények ismeretében nem volt újdonság. A Bp. elveivel annak idején szakító több mint fél évszázados koncepció „nyomozásként” voltaképpen (csak) vizsgálati tevékenységet szabályozott, a nyomozást önálló, a bírósági eljárással azonos jelentőségű szakaszként fogta fel, annak hangsúlyozásával, hogy a nyomozás is bizonyítási folyamat (Gödöny, 1968; Barna, 1971). Nehéz volt azonban azt igazolni, hogy ennek a bizonyításnak ki a címzettje (kinek bizonyítanak) és milyen relevanciával, hacsak nem tekintjük az ügyész döntési helyzetbe hozását is „bizonyításnak”. Az ezen kívül

eső tevékenységek egy részét (például az adatgyűjtést, a megfigyelést, az informátorok igénybevételét, vagy akár a bűnüldözési célú leplezett eszközök – lehallgatások – alkalmazását stb.) nem a büntetőeljárás törvény, hanem vagy alacsonyabb szintű jogszabályok (akár utasítások), vagy később a rendőrségi, nemzetbiztonsági törvény szabályozta, jóllehet ezek is bizonyítási eszközt produkálhattak.

Az említett ellentmondásokat a szemlélet változásával a jogalkotó fokozatosan próbálta feloldani. Bár még a korábbi törvény is egységesen tartalmilag vizsgálatnak tekinthető „nyomozást” szabályozott, az egyes „felderítő jellegű” cselekmények törvényben történő megjelenése – például a titkos adatszerzés szabályai vagy nyomozó hatóság egyéb adatszerző tevékenységének intézménye – már tágitotta a hagyományos eljárás hatókörét.

A hatályos, 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról célja e tapasztalatok nyomán az volt, hogy mind a terminológiát, mind a struktúrát tekintve egységes, ugyanakkor világosan tagolt, áttekinthető rendszert alkosson, korszerűbb tartalommal visszatérve a bűnvádi perrendtartás alapgondolatához, de elkerülve a korábbi hibákat is. Ennek megfelelően a törvény a bírósági eljárást megelőző processzust három részre osztotta:

- a gyanú megállapítását vagy kizárását célzó előkészítő eljárásra,
- a megállapított gyanú alapján folyó felderítésre és
- a felderítés során megalapozottá tett gyanú alapján végzett vizsgálatra.

Az ügyész ebben – a mindvégig érvényesülő törvényességi felügyelete mellett – a harmadik szakaszban jut az eljárás további sorsát tekintve is érdemi, ügydöntő jogkörhöz.

A hatályba lépés óta eltelt (részben tanulási, részben „bejáratási”) időszak végleges következtetést talán még nem tesz lehetővé, azt azonban igen, hogy megfogalmazzuk: mennyiben teljesültek a várakozásaink, és esetleg hol, mit kellene korrigálnunk.

Az előkészítő eljárás helykeresése

A nyomozás megalapozását célzó előzetes eljárást nehezen tudtuk beilleszteni a processzus rendszerébe. Sokan, sokszor értekeztek a „gyanú gyanújának” megfoghatatlanságáról, jobb esetben önkényes értelmezhetőségéről (Finszter & Korinek, 2018; Bárándy & Enyedi, 2018; Horgos, 2020), kétségeimnek magam is hangot adtam (Tóth, 2018; 2020). Már az eljárási szakasz elnevezése is aggályos: „előkészítő eljárás”. Azt sugallja, hogy a nyomozásokat szükségszerűen,

vagy legalábbis rendszerint elő kell készíteni, ami azért sem szerencsés, mert mint tudjuk, ebben a limitált, kivételesnek tekinthető eljárási szakaszban lényegében csak adatgyűjtés zajlik, jelentős részben leplezett eszközök révén. A törvény azonban e szóhasználatral arra utal, hogy a nyomozásokat nálunk általában titkos adatszerzéssel, leplezett eszközökkel szokták „előkészíteni”. Nem kivételesen indokolható lehetőséget szabályoz, hanem mintegy azt sugallja, hogy „aki él, az gyanús”. Ezt elkerülendő helyesebb lett volna talán a törvény kilencedik részének azt a címet adni, hogy *Nyílt és titkos adatgyűjtés a nyomozás elrendelését megelőzően*.

Mindez azonban persze nem csak terminológiai kérdés. Gyakran magának az eljárási szakasznak a tartalmi alapja sem könnyen értelmezhető, hiszen szinte merőben önkényesen dönthető el, hogy ennek során „ki és mi jöhet szóba”, mi teszi olyanná a gyanút igazolni sem képes esetköröket, hogy azok mégis elérik, szükségessé teszik a vizsgálatukat.³ A kezdeti erőteljesebb kritikák ellenére, azonban be kellett látnunk, hogy a jogalkotónak sajnos nemigen volt más lehetősége, ha – egyébként helyesen – meg akarta szüntetni a büntető eljárás keretein kívül zajló bűnüldözési célú titkos információgyűjtéseket. Csak egy új, előzetes eljárási szakasznak a beiktatása révén vált lehetővé a kivételesen indokolt bűnügyi célú titkos lehallgatások, kutatások és ellenőrzések büntető eljárásba integrálása.

Ez a megoldás tehát egyrészt formailag profiltisztítást, feladatkoncentrációt célozott (tartozzon minden a büntető eljárási törvényre, ami valóban oda való), másrészt tartalmi igényt testesített meg: a büntetőjogi szempontból releváns eszközök törvényi keretek közötti alkalmazását a büntetőeljárás előkészítő szakaszának törvényes folyásáért felelős ügyész felügyelje.

Bócz Endre ennek várható nehézségeire már a törvény tervezetének ismeretében utalt: „*A bűncselekmény – érdemben megalapozatlan – gyanúja fogalmilag körülírható jelenség. A tervezet szerint – helyesen – ez elegendő a nyomozás elrendeléséhez; a büntetőeljárás előkészítő eljárás útján történő megindításához pedig ennél kevesebb – a meghatározott körbe eső valamely bűncselekmény gyanújának gyanúja? – is elegendő, hiszen ilyenkor a feladat éppen az, hogy eldöntsék: tényleg van-e gyanú. Am azzal, hogy ezt a fázist is az ügyesség felügyelete alá utalja, teljesül az a nem új keletű – de heves ellenállással fogadott – igény, hogy az ún. 'titkosszolgálati' módszerek büntetőeljárásbeli alkalmazására is terjedjen ki az ügyészi felügyelet.*” (Bócz, 2016; URL2). Ezt az igényt egyébként a törvény indokolása is egyértelműen megfogalmazza.

3 Talán az állítható, hogy olyan esetekben vetődhet fel a gyanú gyanúja, amikor egyes, egyébként köznap történések olyan szokatlan, kétséges formában jelennek meg (például igazolhatatlannak látszó túlköltekezések, a korábbi életvitellel nem magyarázható tranzakciók, életvitel), amelyek további reálisan beszerezhető adatok birtokában jogellenes cselekmény lehetőségét vethetik fel.

Az érdemi ügyészi felügyelet egyelőre mégis jórészt csak elvi lehetőség maradt. Egyre inkább kiütközik, hogy az előkészítő eljárások gyakorlatilag érdemi kontroll nélkül folynak. A kéthavonta történő „beszámolás” nem teremti meg ennek feltételeit. Csökkent annak lehetősége is, hogy az ügyész a nyomozó hatóságok adatszerzésének engedélyezése körében gyakoroljon felügyeletet, minthogy a 2017. évi XC. törvény például a vám- és adóhatóságtól történő adatszerzés ügyészi engedélyhez kötését erre irányuló határozott kérésre (a túlzott bürokráciát és nehézkességet sérelmező panaszoknak engedve) meg is szüntette [a 262. § (1) bekezdésének a) és b) pontját hatályon kívül helyezte]. Ha pedig leplezett eszközt alkalmaznak, annak meglehetősen mechanikus engedélyezése a végrehajtás mikéntjére nem terjed ki. Az előkészítés során évi többeszes nagyságrendben alkalmazott leplezett eszközök (URL1, 33. számú táblázat) tényleges alkalmazása, eredményei a sűrke zónába tartoznak, mert egyszerűen nincs intézményes eszköz az esetleges hibák, jogsértések, túlkapások kiderülésére.⁴

Ráadásul ma már – az eredeti jogalkotói szándéktól eltérően – a Belügyminisztérium kezdeményezésére történt törvénymódosítások folytán ismét végezhető gyakorlatilag szinte parttalanul bűnüldözési célú titkos információgyűjtés büntető eljárási kereteken kívül is. Alig fél évvel az eljárási törvény hatályba lépése után született egy olyan törvénymódosítás,⁵ mely a rendőrségi törvény alapján ezt megint lehetővé teszi. Ezt azzal indokolták, hogy a rendőrség

4 Pedig a törvény világosan és szigorúan fogalmaz: az ügyészt az előkészítő eljárás elrendelését követően az alkalmazni kívánt leplezett eszközökről és eljárási cselekményekről 24 órán belül, a beszerzett adatokról pedig kéthavonta tájékoztatni kell [(344. § (3) bekezdés)]. Nyilván mindez azért előírás, hogy az ügyész érdemi lehetőséget kapjon a leplezett eszköz alkalmazásának ellenőrzésére. Az előkészítő eljárással, a nyomozás felügyeletével és irányításával, valamint a befejező intézkedésekkel kapcsolatos ügyészi feladatokról szóló 9/2018. (VI. 29.) LÜ utasítás azonban csak az ügyészi engedélyhez kötött leplezett eszközök körében írja elő azt, hogy az ügyészség fokozottan ellenőrizze azok alkalmazásának szükségességét, arányosságát és célszerűségét, szükség esetén hívja fel a nyomozó hatóságot az alkalmazás indokainak kiegészítésére [17. § (2) bekezdés].

Attól tartok a bírói engedélyhez kötött (tehát az alapvető jogokba igazán súlyosan beavatkozó) titkos eljárások kapcsán mindez háttérbe szorul. Nem kizárt, hogy ennek oka az a – szerintem téves – értelmezés, hogy mivel ezeknek az eszközöknek a célszerűségét, arányosságát, indokoltságát az engedélyezés során a nyomozási bíró dönti el, itt az ügyésznek nincs további feladata, hiszen amit a bíró egyszer engedélyezett az nyilván törvényes.

Úgy gondolom azonban, az alkalmazás törvényessége nem korlátozható az engedélyezésre. Ki kell terjedjen az eszköz igénybevételének folyamatos ellenőrzésére, az indokok változatlanágának vizsgálatára, s arra is, hogy azok alkalmazása az alakuló, formálódó tényállás birtokában (tehát folyamatában is) megfeleljen a fokozatosság, célszerűség, arányosság követelményeinek. Ha egy meghallgatás feltételei korábban fennálltak, egyáltalán nem biztos, hogy az három hónappal később, merőben más információk birtokában, a relevancia esetleges módosulása esetén továbbra is indokolt. Ennek megítélése pedig nem a nyomozási bíró feladata (nem is lehet az övé, hiszen neki nem kell időről-időre bemutatni az iratokat, és beszámolni az ügy állásáról), hanem a felügyeletet gyakorló ügyész joga és egyben kötelessége.

5 A rendőrségről szóló 1994. XXXIV. törvény 2018. évi CXXI. törvénnyel beiktatott, 2019. január 1. napjától hatályos 72. § (1a) bekezdése.

egyszersmind jócskán kibővített hatáskörrel felruházott belső elhárítása „észelhet olyan büntető eljárásra tartozható élethelyzeteket”, amelyek jóllehet még a gyanú gyanújának szintjét sem érik el – hiszen ha elérnék előkészítő eljárás keretében minden további nélkül vizsgálhatóak lennének –, mégis „igen veszélyesek lehetnek”, indokolt lehet ezért már az előkészítő eljárás előkészítéseként, titkos információgyűjtés keretében titkos eszközöket igénybe venni. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy feladtuk a büntető eljárási keretek kínálta elvi tisztaságot, s legalábbis kikezdtük az egyébként is nehezen igazolható előkészítő eljárás egyedüli lehetséges indokát is. A „gyanú gyanújának gyanújával” végképp nem lehet mit kezdeni.

Az összes titkos információgyűjtések száma folyamatos növekedés után 2022-ben már meghaladta a leplezett eszközök számát. (Rendőri eljárásokban ebben az évben az ORFK adatai szerint 3872 leplezett eszközzel szemben 4096 titkos információgyűjtés történt.)

A felderítés és a vizsgálat „összebékítésének” szükségessége

Az új Be.– mint az indokolás tartalmazza – „a felelősségi körök és ehhez kapcsolódó eszközrendszerek világos elhatárolása” érdekében külön szabályozza a felderítést és a gyanúsított bevonásával kezdődő vizsgálatot. A felderítés és a vizsgálat tehát egységesen a nyomozás része, a vizsgálati rész bűncselekménnyel megalapozottan gyanúsítható személy kihallgatásával kezdődik.

Az első szakaszban az ügyészség csak mintegy külső ellenőrzést, gyakorol, kizárólag törvénysértés észlelése esetén intézkedik, rendelkezési joga nincs. A másodikban a nyomozó hatósággal együttműködve, annak munkáját szükség esetén közvetlenül irányítva, a büntető eljárás kimenetelét, a már felelősségre vont személy(ek) további sorsát érintő intézkedéseket végez.⁶

Az új felfogás annak a nyomozó szervek által régen hangoztatott igénynek is megpróbált eleget tenni, ami – mint korábban már utaltam rá – a rendőri és a pénzügyőri nyomozások nagyobb önállóságának biztosítását már évtizedek óta, elsősorban a nyomozó szervek részéről szorgalmazta.

6 A törvény hatályba lépésének időszakában ezt a koncepcionális változást a korábbi évtizedek elveit és gyakorlatát alakító és alkalmazó szakemberek sem fogadták el (vagy nem ismerték fel) egyöntetűen. Nyíri Sándor például azon a véleményen volt, hogy az ügyészség az új Be. szerint is „irányítja a nyomozó hatóságok tevékenységét, a nyomozást (a felderítést és a vizsgálatot), és rendelkezik a nyomozásról” (Nyíri, 2018). Igaz, amikor ezt megfogalmazta, az ügyészségről szóló törvény 17. §-át – amely tényleg ezt tartalmazta – még nem igazították a Be. már elfogadott rendelkezéseire. A 2019. január 1-jétől hatályba lépett módosítás az ügyész rendelkezési jogát már az Útv.-ben is csak a vizsgálati szakaszra korlátozta.

A felderítéssel szemben megfogalmazott mind gyakoribb kifogás, hogy elhúzódik, nincs tudatos, tervszerű koncepció az e szakasz során alkalmazott nyomozási cselekmények körének, sorrendjének, idejének meghatározásában. Sokszor nehéz a nyomozó hatóságok számára a relevancia, a bizonyítás körének helyes felismerése, eldöntése, ami korábban, az ügyészséggel való szorosabb együttműködés rendszerében megoldott vagy legalábbis megoldható volt. Gondot okoz tehát az érdemi vizsgálati szakasz szakszerű és időszerű előkészítése.

Sajnos annak is vannak jelei, hogy ezzel kapcsolatban az ügyészség elhárítja magától a felelősséget, arra hivatkozva, hogy a törvény értelmében a gyanú konkretizálásának folyamatában érdemben, kifejezett törvénysértés észlelése nélkül nem kell, egyesek szerint nem is szabad részt vennie.⁷

Mindannyian hallhattunk a legfőbb ügyésztől olyan parlamenti válaszokat is, hogy ne az ügyészségen kérjék számon egyes felderítési szakban lévő nyomozások elhúzódását, s a vádhatóságnak például nincs köze ahhoz sem, ha gyanúsítottkénti felelősségre vonást a nyomozó hatóság nem tart indokoltnak. Eszerint a megalapozott gyanú meglétének megítélése, s az ennek körében hozott negatív döntés nem törvényességi kérdés.⁸

Mindez sajátos helyzetet teremthet: a kihallgatás indokoltságát, tehát a megalapozott gyanú meglétét a nyomozó hatóság önállóan dönti el, azt viszont, hogy e döntés esetleg helytelen volt, utóbb – általában gyanúsítás miatt bejelentett panasz folytán – az ügyészség. Fel kell tennünk a kérdést, elhatárolható-e és elhatárolandó-e ilyen mereven a felderítési és az erre épülő vizsgálati szakasz?⁹

7 Ennek tartalmi kérdéseit tekintve kezdetben mintha kissé bizonytalan lett volna az ügyészi gyakorlat is. Született olyan ügyészi állásfoglalás mely szerint „*az ügyészségnek a nyomozás felderítési szakaszában kizárólag törvényességi felügyeleti jogot biztosít, amely mindenképpen utólagos beavatkozást foglal magába, míg a vizsgálati szakban a gyanúsított büntetőjogi felelősségének bizonyítása érdekében az irányítási jogkör az ügyészség részéről kezdeményező szerepvállalást jelent.*” Egy másik állásfoglalás viszont azt tartalmazza, hogy „*A Be. rendelkezéseinek helyes értelme szerint tehát az ügyészség a felderítés során is lehet proaktív szerepe, értékelheti a nyomozás hatékonyságát a valóságghú tényállás-megállapítási kötelezettség szempontjából, és a kötelezettség megsértése esetén intézkedési kötelezettsége van a nyomozó hatóság felé.*” (Emlékeztető a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről. Legfőbb Ügyészség LFNIGA 142/2019.)

8 A 8. számú lábjegyzetben említett Emlékeztetőben olvasható állásfoglalás ugyan ezt is vitatja. Eszerint „*A felügyeleti jogkörben az ügyészség megállapíthatja, hogy a gyanúsított kihallgatásának elmaradása törvénysértő, azonban ezt megelőzően köteles tájékozódni a nyomozó hatóságnál az elmaradás okáról. A törvénysértés orvoslására irányuló felhívásban az ügyészség határidőt is megjelölhet.*” Az állásfoglalásban írtak gyakorlati alkalmazása azonban kérdéses.

9 Tegyük hozzá e kétfajta tevékenység bizonyos fokú kettéválasztása az egységes nyomozás koncepciója idején is elfogadott volt (akár szervezeti szinten is). A rendőrségen belül hosszú időn keresztül külön szervezeti egységek, a bűnüldözési részlegek végezték a felderítést, és a vizsgálati osztályok a nyomozás második szakaszát. Volt is mindig kisebb-nagyobb súrlódás, egymásra mutogatás. De az ügyészi felügyeletet tekintve nem volt merev szétválasztás, mert ezt nem is látták sem célszerűnek, sem lehetségesnek. Ha folytak is viták a nyomozás „felügyeletének” és „irányításának” részben eltérő tartalmáról, az ügyészi döntések nyomozás elrendelését követő relevanciáját érdemben nem lehetett vitatni. Világos volt ugyanis, hogy az elrontott, rossz irányt vett, hiányos felderítést utóbb nem lehet, vagy nagyon nehéz korrigálni.

Hiszen az ügyészség az Alaptörvény szerint azért is alkotmányos felelősséggel tartozik, hogy üldözze a bűncselekményeket, s ne csak már meggyanúsított személyek további sorsáról döntsön.

S bár az eljárás „szakaszolásának” egyik deklarált célja az „időszerűség” javítása volt, e formálisan biztosított önállóságnak az lett az ára, hogy a nyomozás elhúzódik, sokszor nincs tudatos, tervszerű koncepció az e szakasz során alkalmazott nyomozási cselekmények körének, sorrendjének, idejének vagy olykor céljának, tartalmának meghatározásában. Íme egy elgondolkodtató kimutatás:

1. számú táblázat

A nyomozások átlagos időtartama

A Be. előtti öt évben (év, a napok száma)	A Be hatályba lépése utáni öt évben (év, a napok száma)
2013: 98	2018: 134
2014: 108	2019: 169
2015: 115	2020: 195
2016: 112	2021: 225
2017: 110	2022: 226
5 év átlaga: 109 nap	5 év átlaga: 190 nap

Forrás. Az ENYÜBS 2013–2022 adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

A különbség öt év átalgában csaknem három hónap, átlagosan ennyivel hosszabbak lettek tehát a nyomozások. Vannak szélsőségesebb „eredmények” is, a BRFK-n például 2017-hez képest 2022-re több mint két és félszeresére nőtt a nyomozásokra fordított átlagos idő (130-ról 331 napra).

Igaz, a felderítés átlagos időtartamánál jóval meredekebben emelkedett a vizsgálatra fordított átlagos napok száma, ebben azonban nyilván közrejátszott az is, hogy a vizsgálat során kellett pótolni vagy korrigálni bizonyos, a felderítés alatt elmaradt, illetve hiányos cselekményeket. Ez megítélésem szerint részben a felderítés „magára hagyásával” is magyarázható. Sokszor nehéz a relevancia, a bizonyítás körének helyes felismerése, eldöntése, ami korábban, az ügyészséggel való szorosabb együttműködés rendszerében megoldott vagy legalább megoldható volt. Gondot okoz tehát az érdemi vizsgálati szakasz szakszerű és időszzerű előkészítése, s ez az egész ügy időigényességét (a vizsgálat hosszát is) determinálhatja.

Gyakran maga a nyomozó hatóság is igényelné az ügyészség érdemi, operatív tanácsait, javaslatait a felderítés során (ez az ügy bizonyíthatóságát, várható perspektíváit tekintve egyébként az ügyészség érdekeit is szolgálná), ám törvénysértés hiányában a felderítésbe való beavatkozást a törvényre hivatkozva elhárítják. (Pedig a jogalkotónak ilyen célja nem volt.)

Nem a felderítés bizonyos fokú, egyébként magától értetődő részbeni önállósága ellen érvelek. Azt a szemléletet és felfogást kifogásolom, hogy ez egyben az ügyészség szükségszerű távolságtartását kell jelentse. Nem kell határozat építeni a felderítés és a vizsgálat közé, ha az átjárhatóságot biztosító információs és ellenőrzési pontok megfelelőbben működnek. A gyakorlat már a törvény hatályba lépése után röviddel indokoltan kritizálta az ügyészi közreműködés felderítés és vizsgálat közötti merev elválasztását. Hangot kapott olyan vélemény, mely szerint „*az ügyészségnek a felderítés során nem korrigálnia, hanem segítenie kellene a nyomozó hatóság munkáját. Érthetetlen az is, hogy a jogalkotó miért nem biztosította legalább annak a lehetőségét, hogy a nyomozó hatóság állásfoglalás-kérése esetén az ügyészség érdemi – akár kötelező, akár ajánlás jellegű – iránymutatást adjon [...] A nyomozó hatóság önállóságát növelhette volna úgy is a jogalkotó, hogy közben az ügyészséget nem teszi az eljárás passzív szemlélőjévé.*” (Antal, 2019). Még a korábbi Be. végnapjaiban megfogalmazódott az a nyomozás kettéosztásával is nagyrészt érvényes következtetés, hogy az ügyész és a nyomozó hatóság szakmaközi együttműködése mindkét szerv számára „létszükséglet” (Hevér, 2017).

A 2020. évi XLIII. törvény egy egyetlen szavas módosítással mintha ebbe az irányba tett volna óvatos lépést. Az eredeti szabályok szerint a felderítés során az ügyész törvényességi felügyeleti jogkörében csak törvénytörtő határozatok hatályon kívül helyezésére volt jogosult. A módosítás szerint lehetősége van az ilyen határozat érdemi megváltoztatására is [Be. 26. § (2) bekezdés c) pont]. Ez kétségtől mintha növelné a törvényességi felügyelet kapcsán gyakorolt aktív jogosultságok lehetőségét.

Nehezen megmagyarázható ellentmondás az is, hogy a megalapozott gyanú megléte a nyomozó hatóság mérlegelésén múlik (lényegében ő dönti el, hogy kiből lesz gyanúsított, s mikor), ezt viszont az ügyészség – utólag, panasz folytán – felülmérlegelheti, hiszen az már a vizsgálat része. Vajon indokolt-e ilyen esetben a merev hatásköri határokhoz ragaszkodni? Ezt enyhítendő, megítélésem szerint nem ellentétes a jogalkotó szándékával, s az időszerűségnek is jót tenne, ha az ügyész adott esetben – különösen erre irányuló igény esetén – határozottabb felelősséget vállal a felderítés eredményességéért, állást foglal a gyanú konkretizálásának kérdésében is, s ha gyakorlattá nem is, minden esetre gyakoribbá válik, hogy például már a terhelt első kihallgatáskor jelen van és kilásba helyez bizonyos határozatokat vagy intézkedéseket.

Felhasznált irodalom

- Antal D. G. (2019). Az ügyészség és a nyomozó hatóság viszonya az új büntetőeljárásról szóló törvény alapján. *Közjogi Szemle*, 12(4), 43–47.
- Auer Gy. & Mendelényi L. (1932) *A bűnvádi eljárási jog. Általános rész. Nyomozás és vizsgálata (A BP I-XII. fejezete)*. Athenaeum.
- Barna P. (1971). *A bűnüldözés elvi kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bárándy G. & Enyedi K. (2018). Leplezett eszközök és titkos információgyűjtés, avagy az új büntetőeljárási törvény margójára. *Büntetőjogi Szemle*, 7(1), 97–104.
- Bócz E. (2011). Adatgyűjtés, felderítés, nyomozás. *Belügyi Szemle* 59(4), 61–79.
- Dietz K. & Farcádi S. L. (1918). *A nyomozás alapelvei*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt.
- Finszter G. & Korinek L. (2018) Az eltűnt gyanú nyomában. *Belügyi Szemle*, 66(3), 104–122.
- Gödöny J. (1968). *Bizonyítás a nyomozásban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hevér T. (2017). Gondolatok az ügyész és a nyomozóhatóság kapcsolatáról. *Magyar Jog*, 67(5), 305–317.
- Horgos L. (2020). Az állam büntetőhatalma és a gyanú változásai a megalapozástól a remélt bizonyosságig. *Magyar Jog*, 70(3), 155–161.
- Katona G. (2001). Időutazás a nyomozás körül. Rédei Miklós A nyomozási eljárás nehézségei című könyve kapcsán. *Belügyi Szemle*, 49(12), 100–107.
- Katona G. (1977). *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kitonich, J. (1619). *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii, incltyi Regni Hungariae. Tyrnaviae*.
- Magyar I. (1900). *A bűnügyi nyomozás tárgyában a nyomozó rendőri hatóságok és közegek részére 130.000/99. B. M. számú körrendelettel kiadott utasítás magyarázata*. Országos Központi Községi Nyomda Részvény-társaság.
- Márkus D. (Szerk.) (1900a). *Magyar Törvénytár 1000-1526*. Franklin.
- Márkus D. (Szerk.) (1900b). *Magyar Törvénytár 1657-1740*. Franklin.
- Márkus D. (Szerk.) (1900c). *Magyar Törvénytár . Werbőczy: Hármaskönyv*. Franklin.
- Nyilasi Gy. (1985). Az ügyészi nyomozás feletti felügyelet eszközei, módszerei és azok fejlődése. In Nagy L. (Szerk.). *Jogász szövetségi Értekezések*. Magyar Jogász Szövetség.
- Nyiri S. (2018). A nyomozó hatóságok és az ügyészség kapcsolata a büntetőeljárásról szóló törvényben. *Belügyi Szemle*, 66(6), 5–16.
- Pusztai L. (1977). *Szemle a büntető eljárásban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tóth M. (2018). Néhány megjegyzés az új büntetőeljárási törvényhez. *Belügyi Szemle*, 66(3), 55–71.
- Tóth M. (2020). Az új törvény első éve: hosszú és kanyargós út, a túlteljesítés és a visszarendezés között. In Domokos A. (Szerk.). *Az új büntetőeljárási törvény első tapasztalatai a gazdasági bűncselekmények felderítése és bizonyítása kapcsán* (pp. 11–24). Patrocinium Kiadó.

Vuchetich M. (2007). *A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

A cikkben található online hivatkozások

URL1: *Ügyészségi statisztikai tájékoztató, 2022*. <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetojogi-szakag-2022.-ev.pdf>

URL2: *Bócz Endre: Pragmatikus szemléletváltás*.
<https://ujbtk.hu/bocz-endre-pragmatikus-szemleletvaltas/>

Alkalmazott jogszabályok

9/2018. (VI. 29.) LÜ utasítás az előkészítő eljárással, a nyomozás felügyeletével és irányításával, valamint a befejező intézkedésekkel kapcsolatos ügyészi feladatokról
130.000/99. B.M. számú körrendelet a nyomozó rendőri közegek és hatóságok részére
1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról
1954. évi V. törvény a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény módosításáról
1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról
2018. évi CXXI. törvény egyes belügyi tárgyú és más kapcsolódó törvények módosításáról
2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Tóth M. (2024). Megjegyzések a nyomozás körüli „időutazás” régi és újabb állomásaihoz. *Belügyi Szemle*, 72(10), 1897–1913. <https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i10.pp1897-1913>

Nyilatkozatok

Összeférhetetlenség

A szerző nem jelentett összeférhetetlenséget.

Finanszírozás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a kutatáshoz, a szerzőséghez és/vagy a cikk publikálásához.

Etikai nyilatkozat

Jelen cikkhez nem kapcsolódik adatkészlet.

Nyílt hozzáférésről szóló tájékoztatás

Jelen cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC-ND 2.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje feltüntetésre kerülnek.

Levelező szerző

A cikk levelező szerzője Tóth Mihály, aki a toth.mihaly@kre.hu e-mail címen érhető el.